

Citation:

S. Dresden, Levensbericht W.G. Hellinga, in:
Jaarboek, 1986, Amsterdam, pp. 178-184

WYTZE HELLINGA

Herdenkingen Afdeling Letterkunde

Herdenking van

Wytze Hellinga

(20 december 1908 – 16 maart 1985)

door **S. Dresden**

Toen Wytze Hellinga zijn proefschrift in 1938 voltooid had, overwoog zijn bedachtzame promotor, de Amsterdamse hoogleraar A.A. Verdenius, hem het predicaat *cum laude* te verlenen. Een collega vroeg hij raad en na diens instemming berichtte hij hem: „Het zal mij persoonlijk... groot genoeg doen, dat deze jongeman – die als student wat ‘wild’ was in zijn studieopvattingen – ‘loon naar werken’ krijgt.” Indertijd zou ik die wildheid ten volle bevestigd hebben, zij het op grond van ervaringen die aan gemeenschappelijk studentenleven ontleend waren en hier dus niet meer passen. Maar ik kan mij zonder enige moeite voorstellen, dat sommigen die naderhand de verbijsterende diversiteit van zijn geschriften leerden kennen en de grilligheid van zijn wetenschappelijke ontwikkeling (zoals zij ten onrechte plegen te zeggen) waarnamen tot een soortgelijke conclusie zouden geraken. Zo groot is inderdaad de verscheidenheid van de inhoud der publikaties dat er nauwelijks iemand te vinden zal zijn die het mag wagen een oordeel over het geheel uit te spreken. Een ieder en ik zelf in de eerste plaats zal daarbij hulp en inzicht van anderen nodig hebben; dat zal ook één van de belangrijke redenen zijn die ertoe geleid hebben dat tot nu toe hier te lande betrekkelijk geringe aandacht besteed is aan een zo uitgebreid en rijk oeuvre.

Ook al blijft het naar mijn mening onzeker of de voorgeschiedenis van een individu veel bijdraagt tot de kennis en verklaring van zijn aard en zijn werkzaamheden, ik zal toch enkele feiten vermelden in de wetenschap dat Hellinga zelf daarop gesteld was en er tot zekere hoogte aandacht aan besteedde. Hij was door en door Fries en bleef zich lange jaren, zij het op eigen dus taalhistorische manier, bezighouden met alles wat Fries was. Voor enkelen moge dit feit alleen al een bevredigende verklaring bieden van latere evolutie, het verklaart toch niet waarom deze belangstelling afneemt en tenslotte verdwijnt. Hellinga was dan ook, als ik het zo mag zeggen, een bijzonder gecompliceerde Fries. Voortgekomen uit een zeevarend geslacht werd zijn grootvader na het verdwijnen van de zeilvaart onderwijzer. Het avonturieren maakte plaats in de familie voor een veel gevestigder bestaan, dat Hellinga's vader als hoofd van een particuliere school in Den Haag voortzette. Als men daarop gesteld is, zou gesproken kunnen worden van een tweestromenland waarin de jonge telg van het gezin opgroeit. Maar daarmee is nog te weinig gezegd: de Joodse grootvader van moederszijde was een strijdbaar socialist en persoonlijke vriend van Troelstra, die evenals zijn vrouw enkele kinderboeken met Friese achtergrond schreef. Alles samen genomen meer dan voldoende om het beeld van wat men een typische Fries wenst te noemen aanzienlijk minder scherp te maken. Hoe dan ook, Wytze Hellinga

gaat na schooljaren in Den Haag Nederlands in Leiden studeren waar hij na eerst afgewezen te zijn toch het kandidaatsexamen behaalt om zijn studie in Amsterdam voort te zetten. Daar beëindigt hij zijn opleiding, vervolgens neemt hij de plaats in van zijn latere collega Donkersloot als leraar aan het Lyceum Alpinum in Zuoz. Afgezien van de werkkring en de geneugten der bergsporten vindt hij er alle rust om zich aan de wetenschap te wijden, zijn dissertatie te schrijven en voort te zetten wat in zijn studententijd begonnen was: een grondige kennis van de Franse letteren, tijdens een lang verblijf in Parijs begonnen en nu dankzij de nieuwe omgeving verrijkt belangstelling voor de Duitse literatuur. De *Neerlandicus* verbreedt zijn gezichtsveld en streeft in zekere zin naar de horizon van zijn vak. Dit wordt allemaal ernstig verstoord door mobilisatie en later door werkelijk traumatiserende oorlogservaringen, maar misschien is het juist ook deze spanning die hem na het proefschrift tot de lange reeks publikaties voert. In ieder geval heeft hij het initiatief genomen tot het opzetten van de Vijf Ponden Pers, een clandestiene uitgeverij van een serie werken, die weliswaar naderhand in moeilijkheden gestrand is maar van belang blijft. Niet alleen bewijst namelijk het uitgeven op zich zelf een behoefte aan geestelijke onafhankelijkheid, ook en vooral de gemaakte keuze toont dat aan. Zo vindt men in de reeks een gedicht van Rimbaud, werk van Valery Larbaud, vertalingen van Nijhoff uit het Frans, *Ein Landarzt* van Kafka en *In times of plague* van Thomas Nashe. Het geheel werpt een voor buitenstaanders verrassend licht op het artistieke inzicht en de fijnzinnige smaak die deze taalkundige kenmerken. Zelf had hij zich trouwens in min of meer geheime gedichten en tekeningen niet onbetuigd gelaten.

Onmiddellijk na de oorlog begint de universitaire loopbaan van Hellinga. In 1945 wordt hij benoemd als plaatsvervanger van zijn leermeester Verdenius, in 1946 tot zijn opvolger, en daarmee wordt de leerstoel Nederlandse taalkunde te Amsterdam bezet door een jong geleerde met vele mogelijkheden die bij wijze van spreken alle kanten uit kan en, door een sterke drang voortgestuwd, ook alle kanten uit zàl gaan, terwijl (als ik het goed zie) een innerlijke eenheid blijft bestaan. Van het één en het ander kan de intrede uit 1946 getuigen. Als titel zal de *Neerlandicus als taalkundige* tegenwoordig niemand meer verbazen, indertijd had hij bijna programmatische waarde: de studie van het Nederlands wordt in breder linguïstisch verband geplaatst, en het spreekt dus ook vrijwel van zelf dat Hugo Schuchardt onmiddellijk genoemd wordt, zoals ook taalfilosofen (Pos onder anderen) en linguïsten (De Saussure) uitvoerig ter sprake komen. Misschien is nog merkwaardiger dat in deze taalkundige oratie aandacht aan de dichter Leopold wordt besteed, en ten slotte ben ik zeker niet ongevoelig voor het feit dat ook in deze rede méér wordt gezegd dan de spreker zelf kon bevroeden. Wanneer Hellinga spreekt over „de hardnekkige concentratie op een enkel punt”, dan kenmerkt hij niet alleen wat hij op dat ogenblik wenst te zeggen maar in vele opzichten zijn gehele latere activiteit. Het avontuur dat elk onderzoek voor hem was en zou blijven wordt gekarakteriseerd door minutieuze aandacht voor het detail, door nieuwsgierigheid naar een geheim dat om ontraadse-ling vraagt tot een dagelijks bedrijf te maken.

Deze concentratie op een enkel punt sluit overigens in het geheel niet uit dat er sprake kan zijn van verschillende en zeer verscheiden *punten*, en een elke keer wéér ontzagwekkende intensiteit gaat daarmee steeds gepaard. Zo verschijnen er in de jaren die komen niet alleen gedetailleerde studies over Adriaan Roland Holst, Hooft en Nijhoff (met de betekenisvolle titel *Nijhoff als filoloog*) in algemene culturele

tijdschriften maar ook een diplomatische uitgave die „Van den Vos Reynaerde” naar de bronnen vóór 1500 tot onderwerp heeft en waarvan het toegezegde commentaar tot nu toe niet is verschenen. Andere geschriften betreffen het pathologisch gestoord taalgebruik onder andere bij dove kinderen en neurologische patiënten. Toen Hellinga in 1949 belast werd met een onderzoek naar de positie van het Nederlands in Suriname en de Nederlandse Antillen, kwam daaruit enkele jaren later (1954) een studie voort *Pétroglyphes Caraïbes: Problème sémiologique* waarin met groot vernuft en geduldige speurzin een zeer modern aandoend onderzoek wordt gedaan naar de aard van een teken en het raadsel der „roches gravées”. Een jaar later komen problemen van geheel andere orde ter sprake in *Kreatieve Analise van taalgebruik* dat samen met Van der Merwe Scholtz geschreven is en waarin principes van linguïstische stilistiek worden uiteengezet en naar aanleiding van wederom Leopold bijvoorbeeld uitvoerig toegelicht. De titel moge een zekere vorm van paradoxaliteit inhouden, juist daarom is hij van belang om de tegenstellingen die Hellinga wil overbruggen en de spanning die dat met zich meebrengt te doen uitkomen. Nog interessanter is wellicht de openlijke en curieuze afwending ten opzichte van psychologie die herhaaldelijk in het werk wordt gestipuleerd. Alles zal en moet strikt linguïstisch zijn, voor enigerlei psychologische benadering wordt geen enkele ruimte gelaten. Of dat linguïstisch te verantwoorden is mag ik niet beoordelen, literair bezien waag ik het uitgangspunt te betwijfelen en in ieder geval zie ik een zekere vijandschap, misschien zelfs een vorm van angst of onvermogen in deze merkwaardige en onverzettelijke weigering, die overigens de radicaliteit van uitgangspunt en uitwerking zeker ten goede komt.

Bij dit alles komt de professorale werkzaamheid. Van begin af aan heeft Hellinga ernaar gestreefd studenten nauw te betrekken bij alles wat hem op dat ogenblik zo volledig bezighield. Dat moest tot soms ernstige moeilijkheden leiden, problemen hebben zich dan ook meermalen voorgedaan. Maar voorop dient zonder enige twijfel te staan de bezieling die hij door onblusbare geestdrift wist te wekken. Hij hield niet op te stimuleren waar hij kon, zijn eigen aandachtige nieuwsgierigheid bracht hij op anderen over en samen met studenten, assistenten, medewerkers kwam er geen einde, zou men zeggen, aan werkgroepen, aan grote concepties, plannen, projecten die dikwijls niet of slechts zeer ten dele verwerkelijkt konden worden. Het mislukken van een werkelijk groots Hooft-project heeft indertijd veel stof doen opwaaien, maar er waren er in de loop der jaren nog vele andere: onder meer voor het Oera Lindaboek, een bronnenboek voor Surinaamse talen, voor generatieve grammatica, voor Laurens Janszoon Coster. Het nuttig rendement kan misschien geringer geweest zijn dan men mocht hopen, feit blijft dat Hellinga voor zijn medewerkers veel overhoop gehaald heeft, daardoor direct en indirect voor hen veel kon betekenen en zeker als nimmer aflatende prikkel tot eigen werkzaamheden diende. Een prikkel maar ook prikkelend en waarschijnlijk zelfs in sommige opzichten irriterend voor enkelen. Als een soort vulkaan der wetenschapsbeoefening eiste hij ontzaglijk veel van zich zelf en was hij als het ware gedwongen aan zijn intensiteit te gehoorzamen, hij eiste dat ook van anderen en kon zich er niet bij neerleggen daarin veelal teleurgesteld te worden. Misverstanden, wederzijdse geprikkeldheid, spanningen, ernstige persoonlijke verwijderingen konden niet uitblijven als even zo vele gevolgen van een bijna tragische situatie die zich tot zijn vertrek naar het buitenland meermalen heeft voorgedaan.

Daarbij kwam nog dat het allens mode werd van een „Hellinga-school” te spreken. In hoeverre hij zelf daarnaar gestreefd heeft, is moeilijk uit te maken; zeker is dat zijn stimulerend optreden ertoe geleid kan hebben. In de volle zin des woords was hij een *auctor*, een bouwer, een schepper, een uitvinder zo men wil. Al spoedig was hij dan ook voor velen een autoriteit, en het is lang niet onwaarschijnlijk dat hij ook autoriteit wilde hebben. Zelf bezat hij immers die opmerkenswaardige zin voor traditie en hiërarchie die zich tot in kleinigheden openbaarde; desondanks heb ik mij dikwijls afgevraagd of dit alles gespeeld dan wel gemeend of beide tegelijk zal zijn geweest. Bij zijn leerlingen gaf het idee van een school de indruk tot een elite-corps te mogen behoren waaraan onderwezen werd wat in de wetenschap werkelijk gaande en van wezenlijke betekenis was. Omgekeerd konden moeilijkheden ontstaan zodra niet voldaan werd aan schooleisen die uiteraard soms als dwingende schoolse eisen verstaan zullen zijn. In die gevallen zullen een zeker gebrek aan psychologisch inzicht (dat elders zo succesvol verwerkt was) en de problemen die Hellinga kende binnen menselijke verhoudingen, soms een stekelige ruigheid ook, hem parten hebben gespeeld. Bovendien kan in een speciale zin aan ontrouw worden gedacht. Hellinga was een geducht leider en, zoals gezegd, voortdurend scheppend bezig. Zulks houdt in dat hij van het ene werk naar het andere, van het ene gebied naar een ander, moet overgaan. Zijn leerlingen zullen hem veelal niet willen of niet kunnen volgen, en blijven dan achter. Of beter gezegd: waar zij zijn en blijven, is Hellinga wel geweest, maar hij is al weer elders. Dat hij dientengevolge ook vele toekomstige geleerden op verschillende vakgebieden heeft opgeleid en direct beïnvloed spreekt van zelf. Men vindt hen onder literatoren zo goed als onder linguïsten, codicologen en bibliologen.

In de loop van de jaren '50 wordt de term *codicologie* gemeengoed, maar al eerder en misschien van het begin der universitaire loopbaan had de handschriftenkunde en het materieel aspect van de bronnen een belangrijke plaats bij Hellinga ingenomen. Vele artikelen getuigen daarvan, het eerste grote werk is evenwel *Kopij en Druk in de Nederlanden* van 1962, dat tegelijkertijd in het Engels onder de titel *Copy and Print in The Netherlands* verschijnt. Er is van gezegd dat deze uitzonderlijke atlas van zetten en drukken geen equivalent heeft in andere landen en daarom zo diepe indruk in Engeland en de Verenigde Staten heeft gemaakt. Het is een onmisbaar instrument voor de studie van wat Hellinga eveneens geëntameerd heeft en in hoge mate karakteristiek is voor zijn complexe interessesfeer, namelijk een leerstoel voor de wetenschap en de esthetiek van de drukkunst. Talrijke studies, berichten en overzichten van incunabelkunde en boekdrukkunde volgen. Het zijn er te veel om op te noemen maar het zou onjuist zijn hier niet in het bijzonder het tweedelige standaardwerk van hem en Lotte Hellinga, *Fifteenth century printing types of the Low Countries*, te vermelden of de tweedelige uitgave van Henry Bradshaw's correspondentie met Holtrop over incunabelen (1968) achterwege te laten. Juist in dat laatste werk wordt namelijk een geslaagde poging gedaan een precieze en concrete problematiek te verbinden met wetenschapsgeschiedenis.

Alles wat literatuur aangaat lijkt inmiddels bij Hellinga te zijn verdwenen, ook de algemene taalwetenschap in haar nieuwe vormen vermag hem niet meer te boeien. Maar naast codicologie en de studie van het boek als materieel object doemt een nieuw gebied op. Omstreeks 1969 weet hij te bereiken dat een nieuw instituut wordt opgericht en hem een nieuwe opdracht toevalt. Ongetwijfeld had hij jarenlang met

groot enthousiasme en groot succes colleges gegeven, werkgroepen geleid en studenten in direct contact met het boek gebracht; toch deed de behoefte naar eigen onderzoek in afzondering zich meer en meer gevoelen, bovendien kon hij zich moeilijk vinden in veranderde universitaire situaties. Van het Instituut voor Neofilologie en Neolatijn is en blijft hij de grondlegger, ook al zijn de blijkbaar onvermijdelijke spanningen er al spoedig opgetreden. Hellinga zelf gaat zich bezighouden met zijn leeropdracht die luidt „Neofilologische kritiek en hermeneutiek in verband met de toegepaste hulpwetenschappen”. Er is zeker voor hem veel minder van terecht gekomen dan mogelijk was. Dat laat ik voor wat het is, belangrijker is namelijk dat men hier het zoveelste voorbeeld van de merkwaardige „ontrouw” zal willen constateren. Daarvan is evenwel geen sprake: wordt hermeneutiek in de eigenlijke betekenis aanvaard, dan heeft men te maken met de leer der interpretatie, met de vraag naar wat interpreteren eigenlijk is. Ik vermoed dat Hellinga zich niet in het bijzonder met principiële grondslagen of historische ontwikkelingen van hermeneutische leerstellingen heeft geoccupeerd, des te meer echter met de praktische uitwerking ervan. In dat geval komt de grillige verscheidenheid van zijn verschuivende belangstelling in een ander licht te staan en blijkt zij in feite eenvormig te zijn. Van begin af aan en waar hij zich ook beweegt is interpretatie in de volledigste zin van het woord, van literaire analyse tot druktechniek, ook van het geschreven woord tot de gedrukte tekst, in alle stadia het centrale thema. Dat moet in diverse studies noodzakelijkerwijs gevarieerd worden, het laat zich wijzigen en misschien zelfs geheel vervormen, het blijft voor mijn oren niettemin duidelijk hoorbaar. Ik zou ertoe neigen een titel die Hellinga eens gebruikte voor een artikel over Nijhoff boven het geheel van zijn eigen oeuvre te plaatsen. Ook daar is sprake van een “perspectief der varianten”. Overal en altijd dringt Hellinga naar de steeds wijkende horizon van alle mogelijke variaties die het interpreteren in al zijn bewegelijkheid moet ondergaan; nooit waarschijnlijk is het definitieve einde ervan te ontmoeten.

Alleen in die uitzonderlijke betekenis is het te verstaan dat Hellinga altijd weer een nieuw begin gemaakt heeft en niet op de ontsloten wegen wenste voort te gaan. Daarin is iets tragisch te bespeuren, kan men zeggen, het getuigt vooral van een onverzettelijk en intens speuren, van nieuwsgierigheid die een bedrijf en een hartstocht is geworden. Daarom ook kon Hellinga die voor velen autoriteit was en algemeen bekend, zich onvoldoende gekend achten: men waardeerde hem om de verkeerde redenen en op ontoereikende grond. Autoritair optreden en wisselvalligheid werden hem verweten, en men kon niet inzien dat de zelfverzekerdheid der uitspraken in wezen berustte op onrust en spanning die hem voortjoegen, dat weerbarstigheid gepaard ging met subtiële finesse, dat driftig zoeken soms losbarstte binnen nauwgezet onderzoek en tot fouten kon leiden. Om zijn *Rembrandt fecit 1642* (uit 1956), waarin de *Nachtwacht* met behulp van emblematiek in verband wordt gebracht met de openingsscène van de *Gijsbrecht van Amstel* is veel te doen geweest. Maar ik herinner mij heel goed hoe de kunsthistoricus Van de Waal in dit gebouw, bij de kandidatuur van Hellinga voor de Akademie, mij zei dat diens eventuele fouten meer nut en waarde bezaten dan de waarheden van vele anderen. Misschien had hij inderdaad in sommige gevallen het antwoord gereed voordat de vragen gesteld waren en betekende het avontuur méér dan nauwkeurig en geduldig zoeken. Maar Hellinga op zijn best doet zich paradoxaal gezegd altijd voor als een minutieus avonturier in een uitgebreid wetenschapsgebied.

Op die wijze werkt hij door: in 1972 treedt hij als W. Lyell Reader op in Oxford, maar dan doen zich ook de eerste aanvankelijk niet herkende symptomen voor van een ziekte die met Parkinson verwant is. Het belemmert hem niet samen met zijn vrouw intensief te werken aan de voorbereiding van de grote tentoonstelling in de Brusselse Koninklijke Bibliotheek over *De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden*, en onderzoek te verrichten naar de Delftse Bijbel van 1477. Nu het gezin verhuisd was naar Londen trekt hij zich meer en meer terug in de British Library en in zijn eigen werk. Hellinga heeft zich altijd gemakkelijker en rustiger thuis gevoeld tussen teksten dan temidden van mensen, het stille woord wenste hij tot leven te brengen en te beleven. Als om te bewijzen dat hij geen van zijn vele horizonten uit het oog had verloren houdt hij zich, zo lang het fysiek mogelijk was, bezig met tekst en commentaar van de Reynaert. Nog treffender is voor mij dat hij in zware jaren Leopold leest, de dichter die naar „donzen woorden” zoekt en stilte tot spreken brengt. In die zin is het gehele leven en het gehele werk van Hellinga voorbeeld bij uitstek van een artistiek geleerdenbestaan!